

ITIDSSKRIFT
for
RETTSVITENSKAP

Hovedredaktører

BIRGER STUEVOLD LASSEN
MAGNUS AARBAKKE

Nordisk redaksjonskomité

BERNT HJEJLE (Danmark) – MATTI YLÖSTALO (Finland)
ÁRMANN SNÆVARR (Island) – KNUT S. SELMER (Norge)

Redaksjonssekretær

FREDERIK ZIMMER

Redaksjonsassistent

VIGGO HAGSTRØM

1977 - ÅRGANG 90

UNIVERSITETSFORLAGET - OSLO

Konflikt som eiendom

AV PROFESSOR DR. PHILOS. NILS CRISTIE

1. Innledning

Kanskje burde vi ikke ha noen kriminologi. Kanskje burde vi heller avskaffe institutter, enn å åpne den. Kanskje er de sosiale konsekvensene av ideologien mer tvilsomme enn det vi ønsker å tro.

Jeg tror det. Og jeg tror det henger sammen med mitt emne her. Konflikter som eiendom. Min mistanke er at kriminologien i noen grad har forsterket en prosess hvor konflikter har vært tatt fra de direkte involverte parter og på den måten enten blitt borte eller blitt andres eiendom. I begge tilfelle et sørgelig utfall. Man burde ikke la konflikter forvitre, de burde brukes. Og de burde brukes og bli nyttige for dem som opprinnelig var involvert i konflikten. Konflikter kan skade mennesker så vel som sosiale systemer. Der har vi lært på skolen. Det er derfor vi har offentlige tjenestemenn. Uten dem ville den private hevn og vendettaer blomstre. Vi har lært dette så grundig at vi har mistet av syne den annen side av saken: vårt industrialiserte storsamfunn er ikke et samfunn med mange indre konflikter. Det er et samfunn med for få konflikter.¹ Konflikter kan drepe, men alt for lite konflikter kan lamme. Jeg vil bruke anledningen her til å gi en skisse av denne situasjonen. Det kan ikke bli mer enn en skisse. Artikkelen er i første fase i utvikling av noen ideer, ikke det polerte sluttproduktet.

2. Om Happenings og ikke-happenings

La oss ta vårt utgangspunkt langt herfra. La oss forflytte oss til Tanzania. La oss nærme oss problemet fra den solrike åssiden i Arusha-provinsen. Her, i et relativt stort hus i en bitte liten landsby, fant det sted en slags happening. Huset var overfylt. De fleste voksne fra landsbyen og atskillige fra tiliggende landsbyer var der. Det var en lykkelig happening, opprømt snakk, vitsing, smil, ivrig oppmerksomhet, ikke en setning måtte gå til spille. Det var en rettssak. Konflikten denne gangen var mellom en mann og en kvinne. De hadde vært forlovet. Han hadde investert ganske mye i forholdet gjennom en lang periode, helt til hun slo opp. Nå ville han ha det tilbake. Gull, sølv og penger var det lett å bli enig om, men hva med det som alt var brukt, og hva med ”generalomkostningene”?

Utfallet av denne saken har i vår sammenheng ingen interesse. Men interesse har rammen for konfliktløsningen. Fem aspekter bør nevnes særskilt:

1. Partene, de tidlige elskende, befant seg *midt* i rommet og i sentrum for alles oppmerksomhet. De snakket ofte og ble ivrig lyttet til.
2. Nær ved dem var slekt og venner som også deltok. Men de *tok ikke over*.
3. Resten av publikum deltok også, de kom med korte spørsmål, ga opplysninger – og kom med spøkefulle kommentarer.
4. Dommerne, tre lokale partifunksjonærer, var svært passive. Tydeligvis var de lite inne i landsbysaker. Alle de andre i rommet var eksperter. De var eksperter på normer så

Opprinnelig holdt som innvielsesforelesning ved åpningen av Center for Criminological studies, University of Sheffield. Jeg har mottatt nyttig kritikk fra Vigdis Cristie, Tove Stang Dahl, Louk Hulsmann, Cecilie Høigård, Håkon Lorentzen og Annika Snare. – Også trykt i *Sosiologi i dag*, nr. 4, 1976 og i *British journal of criminology*, 1977, 17.

¹ Det kan med rette argumenteres med at vi egentlig har en overveldende mengde konflikter i moderne samfunn, men disse på grunn av falsk bevissthet er skjult. I denne artikkelen er perspektivet imidlertid at konflikter ikke er *sosial nyttige* før de er gjort synlige. Ubevisste konflikter er ikke så effektive for utviklingen av sosiale systemer som for personlighetssystemer.

vel som handlinger. Og de trakk frem relevante normer og klargjorde det aktuelle hendelsesforløpet gjennom deltakelse i rettsprosessen.

5. Det var ingen reportere til stede. De var alle der.
Så til mer hjemlige trakter, - England.

Min personlige kunnskap om britiske domstoler er svært begrenset. Jeg har noen varige minner om rettssaker mot ungdom hvor jeg kunne telle 15 - 20 tilstedeværende personer, for det meste sosialarbeidere som brukte rommet til annet forberedende arbeid eller til mindre konferanser. Et barn eller ungdom må ha vært til stede, men bortsett fra dommeren, eller kanskje det var en fullmektig, var det tilsynelatende ingen som viste barnet eller ungdommen noen særlig oppmerksomhet. Barnet eller ungdommen befant seg trolig i den ytterste grad av forvirring angående hvem som var hvem og hvorfor, noe som viste seg tydelig av en mindre studie av Peter Scott². I USA har Martha Baum³ gjort liknende observasjoner. Ganske nylig har Bottoms og McClean⁴ føyet til en annen observasjon: ”det er en sannhet som sjelden kommer fram i juridisk litteratur eller i studier av rettshåndhevelsen. Det er en sannhet som ble åpenbar for alle dem som var med på dette forskningsprosjektet da de overvar de saker utvalget vårt bestod av. Sannheten er at stort sett er det som skjer i kriminalretten kjedelig, hverdagslig, ubetydelig og etter en stund rett og slett trettende” (s. 226).

Men la meg ikke si mer om rettsystemet i England, la meg heller konsentrere meg om mitt eget. Og la meg forsikre: Det som foregår er langt fra noen happening. På alle måter er det en negasjon av rettssaken fra Tanzania. Det som er slående i nesten alle skandinaviske rettssaker er gråheten, ubetydeligheten og mangelen på et aktivt publikum. Domstoler er ingen betydningsfull del av innbyggernes dagligliv, men er på fire måter perifere:

1. Domstolene befinner seg gjerne i administrasjonssentrene i byene, utenfor vanlige folks allfarvei.
2. Innen disse sentra er de ofte plassert midt inne i en eller to store bygninger med en utrolig innviklet arkitektur. Advokater klager ofte over at de behøver måneder for å lære seg å finne fram i disse bygningene. Det krever ikke mye fantasi å forestille seg den situasjon eller publikum i en sak står i når de er innganget av disse strukturene. En sammenlignende studie av rettssalsarkitektur kunne bli like relevant for rettsideologien som Oscar Newmans studie av ”defensible space” er for kriminologien. Men også uten en slik studie mener jeg trygt å kunne si at både den materielle situasjon og den arkitektoniske design er sterke indikatorer på at domstolene i Skandinavia *tilhører rettshåndheverne*.
3. Dette inntrykk forsterkes når du går inn i selve rettssalen, - hvis du er så heldig at du finner veien. Også her er den slående observasjonen i hvor liten grad partene selv deltar. Partene er representert og det er disse representantene og dommeren eller dommerne som står for den lille aktivitet vi finner innenfor disse veggene. Honoré Daumier’s berømte tegninger fra rettssaler er like representative for Skandinavia som de er for Frankrike.

Det finnes variasjoner. I de mindre byer, eller på landsbygda, er domstolene lettere å finne fram til enn i de større byene. Og på det aller nederste nivå i vårt domstolssystem – det såkalte forliksråd – er partene i mindre grad representert av lovens eksperter.

² Peter D. Scott: Juvenile Courts: the Juvenile’s point of view. *The British Journal of Delinquency*. 1959, Årg.9. s.200-210.

³ Martha Baum and Stanton Wheller: Becoming an inmate, kap. 7 (s. 153-187) I *Controlling delinquents*, red. Stanton Wheeler, New York 1968.

⁴ A.E.Bottoms og J.D.McClean: *Defendants in the criminal process*, London 1976.

Men symbolet for hele systemet er Høyesterett hvor partene det angår ikke engang er tilstede i sin egen rettssak.

4. Jeg har ennå ikke gjort noen distinksjon mellom sivile tvister og kriminalsaker. Men det er ikke tilfeldig at rettssaken fra Tanzania var en sivil sak. Full deltakelse i din egen konflikt forutsetter elementer fra sivilretten. Kjernepunktet i en kriminalsak er at prosessen er overført fra en konflikt mellom konkrete parter til en konflikt mellom partene og staten. I en moderne kriminalsak er det skjedd to viktige ting. For det første blir partene *representert*. For det andre blir den ene part som er representert av staten, representert på en slik måte at hun eller han i det meste av rettergangen er skjøvet helt ut over sidelinjen, redusert til å være utløseren til hele saken. Offeret blir dobbelt taper; først vis-à-vis overtrederen; dernest ved å nektes retten til full deltakelse i det som kunne vært en av de viktigste ”rituelle” begivenheter i livet. Offeret har tapt sin sak til staten.

3. Profesjonelle tyver

Som vi alle vet er det mange aktverdige, så vel som noen mindre aktverdige grunner for denne utviklingen. De aktverdige grunnene har å gjøre med statens behov for å redusere konflikt, og med dens ønsker om å beskytte offeret. Dette er ganske åpenbart. Men åpenbar er også den mindre aktverdige fristelsen for staten, eller keiseren, eller hvem det nå er som har makten, til å bruke kriminalsaker for personlig vinning. Forbryterne kan betale sine synder. Myndigheter viste i fjerne tider atskillig vilje til å representere offeret på den måten at *de* på vegne av offeret har innkassert penger eller annet gods fra forbryteren. Slike tider er over. Kriminalretten er ikke drevet ut fra hensyn til profitt. På den annen side finner vi ennå vinningshensyn. Det er, i all sin banalitet, mange interesser med på dette spillet. De fleste har sammenheng med former for profesjonalisering.

Jurister er særlig flinke til å stjele konflikter. Dette er de trent opp til. De er trent opptil å forebygge og løse konflikter. De er sosialisert inn i en delkultur med en overraskende høy enighet i tolkning av normer, og i vurdering av hvilke type informasjon som kan aksepteres som relevant i hver enkelt sak. Mange av oss har, som lekfolk, opplevet det triste sannhetens øyeblikk da vår advokat forteller oss at det vi synes er de beste argumenter i en tvist med naboen, det er fullstendig uten juridisk relevans og at vi for all del må holde disse ting for oss selv i retten. I stedet finner de fram argumenter som vi selv mener er irrelevante eller forkastelige å bruke. En god og kyndig forsvarer fortalte med stolthet hvordan han hadde reddet en stakkars klient etter den annen verdenskrig. Klienten hadde samarbeidet med tyskerne. Aktor påstod at klienten hadde vært en av nøkkelpersonene innen nazismens organisasjon. Han hadde vært en av hovedmennene, så å si hjernen bak det hele. Dette til tross, aktor klarte å redde klienten. Han reddet ham ved å fortelle juryen hvor svak, hvor evneløs, hvor åpenbar utilstrekkelig hans klient var så vel sosial som m.h.t. organisatoriske evner. Hans klient kunne ganske enkelt ikke ha vært hovedmann. Han var en person uten talenter. Og på dette vant han saken. Hans klient fikk en svært mild dom, som den ubetydelige person han var. Forsvareren sluttet sin historie med å fortelle meg – ikke uten indignasjon – at verken den anklagede eller hans kone noen gang hadde takket ham, de hadde ikke engang snakket til ham etterpå.

Konflikter blir juristenes eiendom. Men jurister skjuler i hvert fall ikke at det er konflikter de har med å gjøre. Og domstolenes organisatoriske ramme streker under dette poeng. Partene som står mot hverandre, forbudet mot visse kontrakter mellom partene utenom rettssalen, mangelen på spesialisering – spesialister kan ikke så lett kontrolleres innenfra – alt understreker at det er en organisasjon som skal ta seg av konflikter.

Behandlingspersonell er i en annen situasjon. De er mer interessert i å *minimalisere inntrykket av at det i det hele tatt dreier seg om en konflikt*. Den grunnleggende modell vi har av helbredere er ikke en modell med parter som står mot hverandre, men en der den ene part må hjelpes i retning av et allment akseptert mål; å bevare eller gjenvinne helsen. De er ikke trent til et system hvor det er viktig at partene kan kontrollere hverandre. I idealtilfellet er det ingenting å kontrollere, fordi det bare finnes ett eneste mål; bevaring eller gjenskaping av pasientens helse. Man oppmuntres til spesialisering. Det vil øke mengden av tilgjengelig kunnskap. Mangel på kontroll innenfra har ingen betydning. Et konfliktperspektiv skaper derimot en utrivelig tvil om helbrederen er skikket til jobben. Et perspektiv uten konflikt er en forutsetning for å definere forbrytelse som en legitim gjenstand for behandling.

En måte å bringe oppmerksomheten bort fra konflikten på er å bringe oppmerksomheten bort fra offeret. En annen er å konsentrere oppmerksomheten om de forholdene i forbrytelsens bakgrunn som behandleren er spesielt opplært i å ta seg av. Biologiske defekter er perfekte. Det samme er tilfellet med hele repertoaret av forklaringsvariabler kriminologien kan stille til disposisjon. Lovbryteren blir et objekt for granskning, manipulering og kontroll. Vi har bidratt til å støtte alle de kreftene som tingliggjorde lovbryteren og vurderte ham ut fra et manglende helhetssyn. Og denne kritikken er kanskje ikke bare relevant for den gamle kriminologien, men også for den nye. Mens den gamle forklarte kriminalitet ut fra personlige defekter og handikaps, gjør den nye konfliktene om fra mellommenneskelige konflikter til klassekonflikter. Noe de jo er. Men ved å legge vekt på dette blir konfliktene igjen tatt bort fra dem det direkte angår. La oss foreløpig slå fast: Strafferettslige konflikter har enten blitt *andre menneskers eiendom* – først og fremst juristenes – eller det har vært i andre menneskers interesse å *definere konfliktene bort*.

1. Strukturelt tyveri

Men det ligger mer bakom enn profesjonell manipulering av konflikter. Endringer i den grunnleggende samfunnsstrukturen har fungert på samme vis.

Det jeg tenker på er to *former for segmentering* vi lett kan observere i høyt industrialiserte samfunn. Først er det segmentering i *rom*. Hver dag beveger vi oss mellom sett av mennesker som ikke trenger å ha noen form for innbyrdes kontakt med hverandre, unntatt på spesielle områder. Derfor kjenner vi våre arbeidskamerater ofte bare som arbeidskamerater, naboer bare som naboer, klubbkamerater bare som klubbkamerater. Vi blir kjent med hverandre som *rolleinnhavere*, ikke som personer. Denne situasjonen blir forsterket gjennom den ekstremt høye graden av arbeidsdeling vi godtar å leve med. Bare eksperter kan vurdere hverandre i henhold til individuell – personlig – kompetanse. Utenfor spesialområdene kan vi bare støtte oss til antakelser om arbeidets viktighet. Uten at vi er blant spesialistene kan vi ikke vurdere hvor gode noen er i sitt arbeid, bare hvor god, i betydning viktig, rollen er. Gjennom alt dette får vi begrensete muligheter til å forstå andre menneskers atferd. Deres atferd vil også ha begrenset relevans for oss. Rolleinnhaverne er lettere å bytte om på enn personer.

Den andre formen for segmentering har å gjøre med hva jeg vil kalle reetablering av kastesamfunnet. Jeg sier ikke klassesamfunnet, på tross av at det også er klare tendenser i den retningen. Ut fra mitt utgangspunkt blir elementer i kastebegrepet enda viktigere. Hva jeg tenker på er segregering basert på biologiske kjennetegn som kjønn, hudfarge, fysiske handikaps eller antall vintre siden en ble født. Alder er spesielt viktig. Det er et kjennetegn som på en nesten perfekt måte fungerer i takt med et moderne velutviklet industrisamfunn. Det er en "åpen" variabel hvor vi kan dele opp med så mange intervaller vi måtte trenge. Vi kan dele befolkningen i to: voksne og barn. Men vi kan også dele den i ti: spedbarn,

førskolebarn, skolebarn, tenåringer, eldre ungdom, voksne, førtidspensjonerte, pensjonerte, gamle mennesker, oldinger. Og det viktigste av alt: Skjæringspunktene kan flyttes opp eller ned etter sosiale behov. Begrepet ”tenåring” var spesielt brukbart for ti år siden. Det ville ikke vært i utbredt bruk om de sosiale realiteter det beskrev ikke hadde vært i overensstemmelse med verden forøvrig. I dag bruker vi dette begrepet sjelden. De forhold som er spesielle for ungdomsperioden endrer seg ikke i det øyeblikk en fyller tyve. Unge mennesker må vente lenge før de får lov å bidra med sin arbeidskraft. Den kasten som står utenfor arbeidskraftstyrken har blitt utvidet til å omfatte personer langt opp i tyveårene. Samtidig blir avgangen fra gruppen yrkesaktive – om en noen gang fikk adgang til denne, og ikke ble holdt fullstendig utenfor på grunn av kjennetegn knyttet til rase eller kjønn – skjøvet stadig nærmere de seksti. I vårt lille land med 4 millioner innbyggere, har vi 800 000 personer som er atskilt innen utdanningssystemet. Økende mangel på arbeid har umiddelbart fått myndighetene til å øke kapasiteten når det gjelder å lukke folk inne i utdanningssystemet. En annen gruppe på 600 000 er pensjonister.

Segmentering i henhold til rom og i henhold til katemessige egenskaper har en rekke konsekvenser. Først og fremst fører det til at sosialt liv blir mindre *personliggjort*. Individuer blir i langt mindre grad knyttet til hverandre gjennom tette sosiale nettverk hvor de blir konfrontert med *alle* de viktige rollene som nærstående andre innehar. Dette skaper en situasjon der tilfanget av gjensidig innbyrdes informasjon blir begrenset. Vi vet *mindre* om andre mennesker og får begrensede muligheter, både når det gjelder å forstå dem og når det gjelder å *forutsi* deres atferd. Dette fører igjen til at *om* det skapes konflikt, så blir vi mindre i stand til å hankes med situasjonen. Ikke bare er spesialistene der, kompetente og villige til å stjele konflikten, men vi er også mer villige til å gi den fra oss.

For det andre fører segmentering til at visse konflikter blir *kvalt i fødselen*. Manglende personliggjøring og høy mobilitet rykker bort viktige forutsetninger for konflikter knyttet til vårt dagligliv; slike som oppstår mellomparten som betyr mye for hverandre. Det jeg spesielt tenker på er lovbrudd rettet mot andre mennesker, av fornærmende eller ærekrenkende karakter. Alle de skandinaviske landene har hatt en drastisk nedgang i denne formen for lovbrudd. Min tolkning av dette er ikke at ære er noe som har blitt høyere respektert, men at det er mindre ære å respektere. De forskjellige formene for segmentering fører til at mennesker har et forhold til hverandre som gjør at de betyr mindre for hverandre. Om de blir fornærmet, skjer dette bare på avgrensede områder. Om de blir forulempet, kan de bare reise sin vei. Og når alt kommer til at, hvem bryr seg om det? Ingen kjenner meg. Nedgangen i antall lovbrudd av typen fornærmelser og ærekrenkelser er et av de mest interessante og sørgelige symptomer på en farlig utvikling innen de moderne og industrialiserte samfunn. Nedgangen her er klart relatert til sosiale forhold som fører til økning når det gjelder andre former for lovbrudd myndighetene etter hvert blir oppmerksomme på. Det er en viktig oppgave når det gjelder forebyggelsen av lovbrudd å gjenskape sosiale forhold som fører til at antallet lovbrudd mot andre folks ære øker.

En tredje konsekvens av segmentering når det gjelder rom og alder er at visse konflikter blir fullstendig *usynliggjort*. Derfor får de heller aldri noen skikkelig løsning. Det jeg her tenker på er konflikter på de to ytterpunktene av et kontinuum. På det ene ytterpunktet har vi de som er overprivatisert, de som skjer mellom individer som befinner seg innenfor et av segmentene. Hustru- og barnemishandling er eksempler på dette. Jo mer isolert et segment er, jo mer vil den svakeste parten være alene, og ha lett for å bli utsatt for mishandling. Kinberg, Inghe og Riemer gjorde for mange år siden en klassisk undersøkelse av lignende fenomen i boka ”Incest”.⁵ Deres hovedpoeng var at den sosiale isolasjon visse kategorier proletariske svenske gårdarbeidere levde under var en viktig forutsetning for denne typen

⁵ Olof Kinberg, Gunnar Inghe och Svend Riemer: *Incestproblemet i Sverige*, Stockholm 1943.

lovbrudd. Fattigdom betød at de enkelte medlemmene av kjernefamilien ble fullstendig avhengige av hverandre. Isolasjon betød at den svakeste part i familien ikke hadde noe nettverk utenfor hvor det var mulig å be om hjelp. Familiefarens fysiske styrke fikk urimelig betydning.

På det andre ytterpunktet har vi lovbrudd begått av stor økonomiske organisasjoner mot individer som er for svake og uvitende til engang å være i stand til å innse at de blir gjort til offer for en forbrytelse. I begge tilfelle må målet for kriminalitetsforebyggende tiltak være å gjenskape sosiale forutsetninger for at konflikter skal kunne bli synliggjort slik at de deretter kan la seg behandle.

2. Konflikter som eiendom

Konflikter blir tatt bort, oppløser seg., eller gjøres usynlige. Men betyr dette egentlig noen ting?

De fleste av oss vil antakelig være enige i at vi må beskytte de usynlige ofrene vi nettopp nevnte. Mange ville også nikke anerkjennende til ideen om at myndighetene bør slutte med å stjele det som betales inn i bøter og i stedet la disse pengene tilfalle dem som har vært så uheldige å falle som ofre. Jeg vil i hvert fall gi min tilslutning til et slikt forslag. Jeg vil imidlertid ikke gå inn på det problemområdet her og nå. Materiell kompensasjon er ikke hva jeg legger i begrepet ”konflikt som eiendom”. Det er konflikten selv som representerer den mest interessante stjålne eiendommen, ikke de eiendeler som opprinnelig ble tatt fra offeret, eller gitt tilbake til ham. I det samfunnet vi lever i, er det bedre bevendt med eiendom enn med erkjente konflikter. Men det siste er av langt større verdi.

De er av verdi på flere måter. La meg starte med storsamfunnsnivå, siden jeg her allerede har presentert de fragmentene som er nødvendige for forståelsen av hva problemet egentlig består i. Høyt industrialiserte samfunn møter store problemer når det gjelder å organisere sine innbyggere på en slik måte at en anstendig kvote tar del i noen form for aktivitet i det hele tatt. Segmentering ut fra alder og kjønn kan betraktes som snedige metoder for å gjennomføre segregering. Deltakelse forekommer i så liten grad at de som deltar står i en monopolstilling i forhold til dem som ikke gjør det, spesielt når det gjelder arbeid. Ut fra et slikt perspektiv er det lett å se at konflikter representerer et *potensiale for aktivitet, for deltakelse*. Moderne strafferettslige kontrollsystemer representerer et av mange eksempler på områder hvor de jevne borgere mangler mulighet til å involvere seg på tross av at det er av stor betydning for dem. Vi lever i et oppgave-monopoliserende samfunn.

Offeret er den det går spesielt hardt utover i denne situasjonen. Han har ikke bare lidd ved tapet av materielle goder, ved å ha kommet til skade fysisk eller på annen måte, eller ved at staten tar kompensasjonen. Framfor alt har han mistet muligheten for deltakelse i sin egen sak. Det er påtalemyndighetene som spiller den dominerende rollen, ikke offeret. Det er påtalemyndighetene som beskriver tapene, ikke offeret. Det er påtalemyndighetene som får mulighet til å snakke med den tiltalte, og verken påtalemyndighetene eller tiltalte er særlig interesserte i å fortsette den samtalen. Aktor er lei av det hele for lenge siden. Det ville ikke offeret ha vært. Han ville kanskje vært dødsens redd, panisk, eller rasende. Men han ville vært involvert. Det ville vært en av de viktigste dagene i hans liv. Offeret har mistet noe som tilhører ham.⁶

Men den store taperen er oss selv, - i den grad samfunnet er oss. Dette tapet er først og fremst et tap av *muligheter for klargjøring av normer*. Det er et tap av pedagogiske muligheter. Det er tap av anledning til fortløpende diskusjon av va som utgjør landets lover.

⁶ For en foreløpig rapport om misfornøyde ofre, se Jolie Vennard: *Justice and recompence for victims of crime*, New Society, 1976,s.378-380.

Hvor slett var tyven, hvor rett hadde offeret? Jurister er, som vi så, trenet opp til enighet om hva som er relevant i en sak. Men det betyr en innlært manglende evne til å la partene bestemme hva *de* synes er relevant. Det betyr at det er vanskelig å iscenesette det som vi kunne kalle en politisk debatt i rettssalen. Når offeret er liten og overtreden stor – i størrelse eller makt – hvor forkastelig er da den kriminelle handling? Og hva med det motsatte tilfelle, Den lille tyven og den store huseieren? Hvis overtrederen er vel utdannet, burde han lide mer, eller kanskje mindre, for sine synder? Eller hvis han er svart, eller ung, eller hvis den andre parten er et forsikringsselskap, eller hvis kona nettopp har forlatt ham, eller hvis fabrikken hans vil gå nedennom dersom han må i fengsel, eller hvis datteren vil miste sin forlovede, eller hvis han var full eller var ulykkelig eller han var gal? Det er ingen ende på det. Og kanskje bør det heller ikke være noen. Kanskje Barotse-lovene slik Max Gluckman beskriver dem⁷ er et bedre instrument for norm-klargjøring, fordi de tillater partene hver gang å bringe inn hele kjeden av gamle klagemål og argumenter. Kanskje beslutninger om relevans og om vekten av det som finnes relevant burde blitt tatt ut av hendene på de juridiske lærde, de ledende ideologer i systemer for kriminalitetskontroll, og overlatt til fri avgjørelse i rettssalene.

Et annet allment tap - både for offeret og for samfunnet generelt – har å gjøre med angstnivå og misforståelser. Det er igjen mulighetene for personliggjorte møter jeg har i tankene. Offeret er så totalt ute av saken at han ingen sjanse har til noensinne å kunne bli kjent med gjerningsmannen. Vi holder ham utenfor, sint, kanskje ydmyket av en krysseksaminasjon i retten, uten noen menneskelig kontakt med gjerningsmannen. Han har ikke noen alternativ. Han vil trenge alle de klassiske stereotypier omkring ”den kriminelle” for å få et grep om hele affæren. Han har et behov for å forstå, men blir isteden en ikke-person i et Kafka-drama. Selvfølgelig vil han gå sin vei mer redd enn noensinne, med større behov enn noensinne for en forklaring av kriminelle som umenneskelige.

Gjerningsmannen representerer et mer komplisert tilfelle. Man trenger ikke gå mye inn i seg selv for å skjønne at direkte deltakelse av offeret kan oppleves som meget smertefullt. De fleste av oss ville vike unna for en konfrontasjon av denne karakter. Det er den første reaksjonen. Men den andre er noe mer positiv. Menneskelige vesener har grunner for sine handlinger. Hvis situasjonen er satt i scene slik at grunner kan bli gitt slik som partene ser dem, ikke bare det utvalg som jurister har besluttet å klassifisere som relevante, da kunne det hele bli annerledes. I en slik sak ville kanskje situasjonen være arrangert på an slik måte at det sentrale spørsmål ikke blir å dele ut skyld, men hva som kunne gjøres for å snu om på det som er gjort. Og det er nøyaktig hva som burde skje når offeret gjeninnføres i rettssaken. Seriøs oppmerksomhet vil rette seg mot offerets tap. Det fører til en naturlig oppmerksomhet om hvordan tapet kan bli mildnet. Det leder til en diskusjon om oppreisning. Gjerningsmannen får en mulighet til å forandre sin stilling fra å være en tilhører til en diskusjon – ofte en høyst uforståelig sådan – om hvor mye smerte han burde motta, til å bli en deltaker i en diskusjon om hvordan han kunne gjøre det godt igjen. Gjerningsmannen har mistet muligheten til å forklare seg for en person hvis vurdering av ham kan ha hatt betydning. Han har dermed også mistet en av de beste muligheter til å bli tilgitt. Sammenlignet med ydmykelsen i den vanlige straffeprosess – levende beskrevet av Pat Carlen i *British Journal of Criminology* – er det ikke åpenbart at dette er noen dårlig handel for den kriminelle.⁸

Men la meg legge til at jeg tror vi skulle la gjerningsmannen delta helt uavhengig av hans egne ønsker. Det er ikke helsekontroll vi diskuterer. Hvis kriminelle er sjokkert av den nye tanken om en nær konfrontasjon med offeret, forhåpentligvis en konfrontasjon i selve det lokale nabolag hvor en av partene hører hjemme, hva så? De fleste gjerningsmenn vil nok mislike tanken. Når alt kommer til alt, foretrekker de, som vi, avstanden fra offer, fra naboer, fra tilhørere og kanskje også fra rettssak gjennom de fremmede ord som der benyttes og ved

⁷ Max Gluckman: *The Judicialprocess among the Barotse and Northern Rhodesia*, Manchester 1967.

⁸ Pat Carlen: *The Staging of Magistrates of Justice*, Br. J.of Crim, 1976, 16, 45-55.

de uforståelige atferdsvitenskaplige eksperter som kan tenkes å være tilstede. De fleste er fullstendig villige til å oppgi sin eiendomsrett til konflikten. Så spørsmålet er mer: er vi villige til å la gjerningsmenn oppgi den?

La meg være helt eksplisitt på ett punkt: jeg legger ikke fram disse ideene ut fra noen spesiell interesse for behandling eller forbedring av registrerte lovovertridere. Jeg baserer ikke mitt resonnement på noen tro på at et mer personliggjort møte mellom gjerningsmann og offer vil føre til noen redusert tilbakefall. Kanskje ville det bli resultatet. Slik som det er nå har gjerningsmannen mistet muligheten for deltakelse i en personlig konfrontasjon av meget alvorlig karakter. Han har tapt sjansen til å ta imot en form for bebreidelse som det ville være meget vanskelig å nøytralisere. Men selv om det ikke hadde noen effekt på tilbakefall, burde vi forsøke, - på grunn av andre, mer almene gevinster. Og det er da heller ikke mye å tape. Vi har ikke vært i stand til å finne noen kur mot kriminalitet.

Med unntakelsen av henrettelse, kastrering eller innsperming for livet, hat intet tiltak vist noen ekstra effektivitet o forhold til andre tiltak. Vi kan likeså gjerne reagere mot kriminalitet slik som nært berørte parter finner rettferdig og i tråd med generelle verdier i samfunnet.

3. En offer-orientert domstol

Det ligger helt klart en modell for nabolagsdomstoler bak min tankegang. Men det er en modell med enkle særegne trekk, og er utelukkende disse jeg vil drøfte i det følgende.

Først og fremst: Det er en offer-orientert organisasjon; skjønt ikke i sitt innledende stadium. Det første stadium vil være av tradisjonelt slag hvor det kartlegges hvorvidt det er sant at loven har blitt brutt, og om det var denne spesielle personen som gjorde det.

Så kommer neste stadium, som i disse domstoler ville være av største betydning. Det ville være et stadium hvor offerets situasjon ble gransket, hvor hver detalj med hensyn til hva som skjedde – rettslig relevant eller ikke – ble brakt til rettens oppmerksomhet. Av spesiell betydning her ville det være å vurdere hva som kunne gjøres for ham, først og fremst av gjerningsmannen, for det andre av det lokale nabolag og for det tredje av staten. Kunne skaden bli gjenopprettet, vinduet reparert, låsen byttet ut, veggen malt, tapet av tid fordi bilen ble stjålet, gitt tilbake i form av havearbeid eller vask av bilen ti søndager på rad?

Eller kanskje, når denne diskusjonen kom i gang, var skaden ikke så viktig som den så ut til i dokumenter skrevet for å gjøre inntrykk på forsikringsselskaper? Kunne fysisk lidelse bli noe mindre smertefull ved en eller annen handling fra gjerningsmannen side, gjennom dager, måneder eller år? Men i tillegg, hadde nabolaget tatt i bruk alle de ressurser som kunne gi gitt hjelp? Var det absolutt sikkert at det lokale sykehus ikke kunne gjøre noe? Hva med en hjelpende hånd fra vaktmesteren to ganger om dagen dersom gjerningsmannen tok over vaskingen av kjelleren hver lørdag? Ingen av disse ideer er ukjente eller uprøvde, spesielt ikke i England. Men vi trenger en organisasjon for systematisk bruk av dem.

Først etter at dette stadium var passert, og det burde ta timer, kanskje dager å passere det, først da ville det være tid for eventuell avgjørelse om straff. Straff ville da bli den lidelse som dommeren fant det nødvendig å ta i bruk i tillegg til de ikke tilsiktede konstruktive lidelser som gjerningsmannen ville gå gjennom under sine gjenopprettede handlinger vis-à-vis offeret. Kanskje kunne ingenting gjøres, eller kanskje ingenting ville bli gjort. Men nabolag ville kanskje finne det uholdbart at ingenting skjedde. Lokale domstoler ute av takt med lokale verdier er ikke lokale domstoler. Det er nettopp vanskeligheten med dem, sett fra den liberale reformators synsvinkel.

Et fjerde stadium må legges til. Det er stadiet for ytelser til gjerningsmannen. Hans generelle sosiale og personlige situasjon er nå vel kjent for retten. Diskusjonen av hans

muligheter for å opprette offerets situasjon kan ikke føres uten samtidig å gi informasjon om gjerningsmannens situasjon. Dette ville kunne blottlegge behov for sosial, utdanningsmessig, medisinsk eller religiøs handling. Ikke for å forhindre videre forbrytelser, men fordi behov bør dekkes. Domstoler er offentlige arenaer hvor behov blir gjort synlige. Men det er viktig at dette stadium kommer etter domsavsigelse. Ellers får vi bare oppleve gjensynes med hele mangfoldigheten av ”særforholdsregler”, - former for tvangsbehandling som svært ofte bare er et formildende uttrykk for fengsling på ubestemt tid.

Gjennom disse fire stadier ville disse domstolene representere en blanding av elementer fra sivile og strafferettslige domstoler, men med en sterk vekt på den sivile delen.

4. En lekmanns-orientert domstol

Den andre sentrale særegenheten ved denne domstolsmodell er at den vil ha en ekstrem grad av lekmanns-orientering. Dette er vesentlig når konflikter betraktes som eiendom som burde være felles. Det er med konflikter som med så mange gode ting; de finnes ikke i ubegrenset mengde. Konflikter må bli tatt vare på, beskyttet og gitt næring. Men det er grenser. Hvis noen gis større adgang til å disponere over konflikter, vil andre få mindre av slik adgang. Så enkelt er det.

Spesialisering av konfliktløsning er hovedfienden. Spesialisering som i sin tur – eller utur – fører til profesjonalisering. Profesjonalisering oppstår når spesialistene får tilstrekkelig makt til å hevde at de gjennom utdanning har oppnådd egenskaper så kraftfulle og mektige at det er opplagt at disse egenskaper bare bør bli håndtert av sertifiserte fagfolk. Med en klargjøring av hovedfienden er vi også i stand til å spesifisere målet; la oss redusere spesialisering og spesielt vår avhengighet av profesjonelle innenfor det strafferettslige kontrollsystem til det ytterste.

Idealet er klart; det bør være en domstol av likemenn som representerer seg selv. Når de er i stand til å finne en løsning seg imellom, trengs det igjen dommer. Når de ikke får til dette, bør også dommerne være deres likemenn.

Kanskje vil dommeren være den letteste å erstatte. I prinsippet er vi alle lekdommere. Men det er langt fra å være virkelig ”lege”. De er en slags spesialiserte ikke-spesialister. For det første blir de brukt *gjentatte ganger*. For det andre blir noen av dem til og med *opplært*, gitt spesielle kurs eller sendt på ekskursjoner til fremmede land for å lære hvordan de skal opptre som lekdommere. For det tredje utgjør de fleste et *skjevt utvalg* av befolkningen med hensyn til kjønn, alder, utdanning, inntekt, klasse⁹ og personlige erfaringer som kriminelle. Med virkelige lekdommere forstår jeg et system hvor ingen blir gitt rett til å delta i konfliktløsning mer enn noen få ganger, og hvor de deretter måtte vente til alle de andre medlemmene av lokalsamfunnet hadde hatt den samme erfaringen.

Skulle advokater gis adgang til retten? I Norge hadde vi en gammel lov som forbød dem å slippe inn i landsdistriktene. Kanskje skulle de gis adgang på første trinn hvor det blir avgjort om tiltalte er skyldig. Jeg er ikke sikker. Ekspert er som en kreftsvulst i en hvilken som helst lekmannsforsamling. Det er nøyaktig dette Ivan Illich beskriver for utdanningssystemet generelt. For hver gang man øker lengden på tvungen utdanning i et samfunn, reduserer man samtidig folks tro på det de har lært og forstått helt av seg selv.

Atferdsekspert representerer det samme dilemmaet. Er det plass for dem i denne modellen? *Bør* det være plass for dem? På første trinn hvor de faktiske handlinger beskrives bør de heller ikke være. På tredje trinn hvor straffen fastsettes bør de heller ikke være. Faren for at de skal brukes *mot* gjerningsmannen er for stor.

⁹ En fersk dokumentasjon gir John Baldwin: the social Composition of the Magistracy, Br. J of Crim, 1976, 16 s.171-174.

Vanskeligere er spørsmålet om service-funksjonene til atferdseksperter. Sosialvitenskapene kan oppfattes som funksjonelle svar på et segmentert samfunn. De fleste av oss har mistet den fysiske muligheten til å erfare helheten, både på sosialt systemnivå og på personlighetsnivå. Psykologer kan betraktes som historikere for individet, sosiologer har mæ av den samme funksjonen for det sosiale systemet. Sosialarbeidere er olje i maskineriet, et slags sikkerhetsråd. Kan vi fungere uten dem, ville offeret og fornærmende da være verre stilt?

Kanskje. Men det vil være umåtelig vanskelig å få en slik domstol til å fungere dersom de alle skulle være der. Vårt tema er sosial konflikt. Hvem blir ikke i det minste lettere urolig ved behandling av hans eller hennes egne sosiale konflikter, hvis vi får vite at det er en ekspert på problemet tilstedet ved det samme bord? Jeg har ikke noe klart svar, bare følelser bak en vag konklusjon: La oss ha så få atferdseksperter som mulig. Og dersom vi har noen, la os for all del ikke ha noen som spesialiserer seg på kriminalitet og konfliktløsning. La oss ha generelle eksperter med solid forankring utenfor kontrollsystemet ovenfor kriminelle. Og som et siste poeng av betydning for både atferdseksperter og advokater: Dersom vi finner at de er uunngåelige i bestemte saker eller i bestemte faser, la oss prøve å formidle til dem de problemene de skaper for bred sosial deltakelse. La os prøve å få dem til å oppfatte seg selv som ressurspersoner – som svarer når de blir spurt, men som ikke dominerer, som ikke er i sentrum. De kan bidra til å bringe fram konflikter, men må ikke overta dem.

5. *Blokkeringer*

Det er et stort antall hindringer som må overvinnes før en kan få et slikt system til å fungere innenfor vår vestlige kultur. La meg nevne tre av de viktigste:

1. Det er mangel på nabolag.
2. Det er få ofre.
3. Det er for mange profesjonelle rundt oss.

Med mangel på nabolag tenker jeg på de samme fenomenene som jeg beskrev som en konsekvens av en industrialisert livsstil; segmentering etter sted og alder. Mange av våre problemer skriver seg fra sovende nabolag eller utdødde lokalsamfunn. Hvordan kan vi da påtvinge nabolagene en oppgave som forutsetter at de er levende? Jeg har ingen virkelig gode argumenter, bare to svake. For det første, det er ikke fullt så ille. Døden er ikke fullstendig. For det annet, en av hovedideene bak formuleringen ”Konflikt som eiendom” er at det dreier seg om nabolagseiendom. Den er ikke privat. Den tilhører systemet. Den er tenkt som en gjenoppliver for nabolag. Jo mer kraftløs nabolaget er, jo mer trenger vi nabolagsdomstoler som en av de mange funksjonene et hvilket som helst sosialt system må ha for å livne til.

Like ille er det med mangelen på ofre. Her tenker jeg spesielt på mangelen på personlige ofre. Problemet bak dette er igjen de store enhetene i industrialiserte samfunn. Stormagasinet Steen og Strøm eller Norges Statsbaner er ikke gode ofre. Men igjen; det er ikke en fullstendig mangel på personlige ofre, og disses behov bør prioriteres. Men samtidig må ikke glemmes de store organisasjonene. De, eller styrene deres, ville neppe være særlige glade for å møte som ofre i 500 nabolagsdomstoler over hele landet. Men kanskje burde de tvinges til å møte. Dersom klagen er alvorlig nok til å bringe overtrederen inn i de kriminelle rekker, da bør også offeret stå fram. Et tilgrensende problem dreier seg om forsikringsselskapene – det industrialiserte alternativ til vennskap eller slektskap. Igjen har vi et tilfelle hvor krykkene reduserer mulighetene. Forsikring fjerner kriminalitetens konsekvenser. Derfor må vi fjerne forsikringen. Eller heller: vi må holde mulighetene for kompensasjon gjennom forsikringsselskapene tilbake inntil det gjennom den prosedyren jeg

har beskrevet er blitt bevist over all mulig tvil at det ikke er noe annet alternativ tilbake, - særlig at overtrederen ikke har noen andre muligheter. En slik løsning vil skape mer papirarbeid, mindre forutsigbarhet og mer aggresjon fra kundene. Og løsningen vil ikke nødvendigvis bli oppfattet som god fra politikernes synsvinkel. Men ordningen vil bidra til å sørge for at konflikter virker som sosialt drivstoff.

Ingen av disse problemene kan imidlertid konkurrere med det tredje og siste; overfloden av profesjoner. Vi kjenner alle til det fra vår egen personlige historie eller personlige observasjoner. Og i tillegg får vi det bekreftet fra alle slags sosiale forskningsresultater. Utdanningssystemet i et samfunn er ikke nødvendigvis synkronisert med behovene for produktet til dette systemet. En gang i tiden trodde vi at det var en direkte årsaksrelasjon mellom tallet på høyt utdannede personer i et land og brutto nasjonalprodukt. I dag har vi mistanke om at forbindelsen går den andre veien, dersom vi i det hele tatt er villige til å bruke BNP som en meningsfull indikator. Vi vet også at de fleste utdanningssystem fungerer ekstremt klasse-selektivt. Vi vet at de fleste akademikere har foretatt lønnsomme investeringer i utdanning, at vi sluss for de samme rettighetene for våre barn, og at vi ofte har høyst personlige interesser i å gjøre vår del av utdanningssystemet enda større. Flere skoler for advokater, for sosialarbeidere, for sosiologer, for kriminologer. Mens jeg *snakker* de-profesjonalisering øker vi kapasiteten for å kunne bli i stand til å fylle hele verden med eksperter.

Det ser ikke lyst ut. På den andre siden er innsikt i situasjonen og en målformulering en forutsetning for handling. Riktignok er ikke rettsvesenet en dominerende samfunnsinstitusjon. Men det har en viss betydning. Og hendeøser her er usedvanlig velegnet som pedagogiske illustrasjoner på generelle utviklingstrekk i samfunnet. Det er også et visst rom for styring. Og når vi når grensene, eller blir nådd av dem, representerer denne kollisjonen i seg selv et fornyet argument for bredere reformer.

En annen kilde til håp: ideer formulert her er ikke fullt så isolerte eller i utakt med herskende grunnideer når vi forlater kriminalpolitikken og begir oss inn i andre institusjoner. Jeg har allerede nevnt Ivan Illnich og hans forsøk på å få undervisning vekk fra lærerne og tilbake til aktive menneskelig vesener. Tvungen læring, tvungen behandling og tvungen fullbyrdelse av konfliktløsning har interessante likhetstrekk. Når man lytter til Ivan Illnich og Paulo Freire, og mitt inntrykk er at man i økende grad gjør det, vil også kriminalpolitikken lettere kunne bli påvirket.

Et annet viktig paradigmeskifte er i ferd med å skje innen teknologien. Det er delvis lærdommen fra den tredje verden som nå er lettere å få øye på, og delvis er det erfaringene fra økologidebatten. Kloden og dens vekster lider åpenbart under teknologiens utfoldelse. Åpenbart er det også at sosiale systemer i den tredje verden lider. Her starter mistanken. Kanskje heller ikke den første verden tåler all den teknologien. Kanskje noen av de gamle sosiale tenkerne ikke var så dumme likevel. Kanskje kan sosiale system sees i analogi til biologiske. Og kanskje finnes det bestemte typer makroteknologi som dreper sosiale system, på samme måte som de dreper annet liv. Her kommer Schumacher med sin bok "Small is beautiful"¹⁰ inn, sammen med det tilknyttede Institute for Intermediate Technology. Det samme gjør en rekke forsøk som tar sikte på å vise farene ved Bruttonasjonalproduktbegrepet, og erstatte det med indikatorer som tar vare på verdighet, likhet og rettferdighet. Det perspektivet som er utviklet i Johan Galtungs forskningsgruppe om verdensindikatorer, kan vise seg særdeles nyttig også innenfor kriminalpolitikken.

Det finnes også et politisk fenomen som åpner perspektiver. I det minste i Skandinavia har sosialdemokratene og tilknyttede grupper betydelig makt, men er uten en eksplisitt ideologi når det gjelder målsetninger for et rekonstruert samfunn. Dette vakuemet blir

¹⁰ E.F.Schumacher: Small is beautiful: A study of Economics as if people Mattered. London 1973. Norsk utgave, Smått er godt: Om en økonomi der det er folk som teller, Oslo 1977.

oppfattet av mange, og skaper villighet til å godta, og til og med forvente omfattende institusjonelle eksperimenter.

Så over til mitt aller siste poeng: Hva skal skje med universitetene innenfor dette perspektivet? Hva med det nye senteret i Sheffield? Svaret må sannsynligvis bli som tidligere: Universitetene må igjen legge vekt på de gamle oppgavene med å forstå og kritisere. Men oppgaven med å lære opp profesjoner bør betraktes med fornyet skepsis. La oss gjenopprette respektabiliteten av møter mellom kritiske mennesker: dårlig betalte, høyt ansette, men uten noen spesiell makt – bortsett fra tyngden i deres eventuelle gode ideer. Slik bør det være.